

МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР ПРИ БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИЖЕВСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. Т. КАЛАШНИКОВА
НАУЧНОЕ СООБЩЕСТВО “ПИСЬМЕННОЕ НАСЛЕДИЕ”
DIGITAL MEDIEVALIST SCHOLARLY COMMUNITY
ФОНДАЦИЯ „УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ“

**Писменото наследство
и информационните технологии**

El’Manuscript–2014

Материали от V международна научна конференция
Варна, 15–20 септември 2014 г.

София · Ижевск
2014

Сборникът е издаден с финансовата подкрепа на Министерството на образованието и науката на Република България по процедура за подкрепа на международни научни форуми.

Отговорни редактори: проф. дфн В. А. Баранов
 доц. д-р В. Желязкова
 д-р А. М. Лаврентъев

Редактори: Нели Ганчева, Веселка Желязкова (български текст)
 О. В. Зуга, В. А. Баранов (руски текст)
 Кевин Хокинс (Kevin Hawkins) (английски текст)

Писменото наследство и информационните технологии [Текст] : материали от V международна науч. конф. (Варна, 15–20 септември 2014 г.) / отг. ред. В. А. Баранов, В. Желязкова, А. М. Лаврентъев. — София ; Ижевск, 2014. — 448 с.

Сборникът съдържа материали от конференция, посветена на разработването и създаването на съвременни средства за съхраняване, описване, обработка, анализ и публикуване на ръкописни и старопечатни книжовни паметници и исторически извори, а също и на въпросите за подготвянето на електронни ресурси в областта на хуманитаристиката и тяхното използване в научните изследвания и преподаването.

© Кирило-Методиевски научен център — БАН, 2014
© Ижевский государственный технический университет
им. М. Т. Калашникова, 2014
© Авторски колектив, 2014
© Лилия Тошкова — графичен дизайн на корицата, 2014

ISBN 978–954–9787–25–2

Гръко-александрийската литургия на свети Григорий и проблемът с авторството ѝ

Авксентий, архимандрит

Литургичен чин, редакция, евхаристийна молитва, анафора

The Greco-Alexandrian Liturgy of St. Gregory and the Problem of Authorship

Avksentij, archimandrite

This paper presents the question of the authorship of the ten extant Divine Offices that mention the name of Gregory. After an overview of existing opinion on whether St. Gregory the Theologian is really the author of the liturgy, the paper asserts the opinion that it's difficult to speak about the authorship of early divine offices since they were subject to so many revisions. Nevertheless, it's possible to say that the author of certain divine offices is in fact the compiler of the Eucharistic prayer.

До нас са достигнали повече от десет литургични чина, носещи името на (свети) Григорий. Някои от тях са редакции на един и същ прототип, други са съвършено различни и независими последования. Произхождат от няколко източни църкви и са съставени от различни, в повечето случаи неизвестни, автори. Някои са псевдоепиграфи, други — не. Между тях не липсват и такива, частично или изцяло съставени в поетична форма. Много от тези литургични чинове са достигнали до нас в ръкописи, надписани само като „литургия на (светия наш отец) Григорий“. Оттук произтичат и честите обърквания между предполагаемите им съставители.

Изследователите на източната богослужебна традиция са раздвоени по въпроса, дали литургията, носеща името на св. Григорий Богослов, е псевдоепиграф или наистина е излязла (изцяло или частично) изпод перото на кападокийския светител. За нито една нейна част нямаме исторически свидетелства относно произхода ѝ. Условно становищата на изследователите могат да бъдат разделени на три групи.

Според представителите на първата св. Григорий Богослов няма нищо общо с литургията, която носи името му. Тя е псевдоепиграф и нито една от частите ѝ не е съставена от кападокийския светител. Според изследователите от втората група само отделни части на анафората са излезли изпод перото му или са послужили за основа на по-късно преработени текстове. Представителите на третата група смятат, че литургията на св. Григорий Богослов в основната си част е доказано негово съчинение. Привържениците на това разбиране са сравнително много, но

повечето не са специалисти по литургика, а работят в областта на историята, патрологията и химнографията. Съществува и още една, четвърта група изследователи, според които съставителят на литургията на св. Григорий Богослов е неизвестен, но за основа са му послужили различни, предимно поетични произведения на светителя. Съставените в рими литургични чинове са по-скоро изключения. Освен част от литургията на св. Григорий Богослов в рими са съставени и няколко етиопски литургични чина от XVII век.

От съчиненията на св. Григорий Богослов се вижда, че той има отношение към богослужението и по-конкретно към литургията, ето защо „не е случайно, че тази литургия (на св. Григорий Богослов, ск.м.) е приписвана именно на Григорий. Молитвата към Христос е неотделима част от духовния живот на Григорий Богослов и от него са останали много стихотворни молитви, адресирани към Христос...“¹. Въпреки това авторството му не е считано за „безспорно и сигурно“². След кратък анализ Антон Баумщарк отхвърля възможността литургията на св. Григорий Богослов да е литургичния чин, използван в град Назианз (Кападокия)³, където бащата на светителя е епископ, а самият той е ръкоположен и служи до избора му за епископ на Сасима⁴. Отец Грегъри Дикс също отбелязва, че „няма причина да предполагаме, че тя (литургията на св. Григорий Богослов, ск.м.) има нещо общо с него“⁵, без да посочва основания. Йеронимус Енгбърдинг категорично отхвърля възможността св. Григорий Богослов да е автор на литургичния чин, носещ неговото име, или на част от него. В обширното си изследване „Die Kunstprosa des eucharistischen Hochgebets in der griechischen Gregoriosliturgie“ той прави сравнение на текста и богословските идеи на литургията на св. Григорий Богослов с други, доказано принадлежащи на св. отец съчинения⁶.

Според Панайотис Требелас въпреки многобройните „преработки с много заемки и добавки“ за „ядро“ на александрийската литургия на св. Григорий Богослов служи именно сирийската ѝ редакция, която от своя страна „не е без връзка със св. Григорий Назиански“⁷. Доказателства за това той открива в езика, изразните средства, богословската терминология и идеите, вложени в нея и характерни за богословието на сирийските отци. Това негово разбиране не е подкрепено от Йоанис Фудулис, според когото относно авторството на литургията на св. Григорий Богослов „няма нито сериозни съмнения, нито сериозни доказателства.

¹ Митрополит Иларион (Алфеев). Жизнь и учение святителя Григория Богослова. Москва, 2013, с. 193.

² Τρεμπέλας, Π. Λειτουργικοί τύποι Αιγύπτου και Ανατολής. Αθήναι, 1961, σ. 68.

³ Днес село Бекарлар в Турция.

⁴ Baumstark, A. Die Chrysostomos liturgie und die syrische Liturgie des Nestorios // Chrysostomika. Rome, 1908, p. 846–848.

⁵ Dix, Gregory. The Shape of the Liturgy. London, 1945, p. 547.

⁶ Engberding, H. Die Kunstprosa des eucharistischen Hochgebets in der griechischen Gregoriosliturgie. Münster, 1964, p. 100–111.

⁷ Τρεμπέλας, Π. Цит. съч., σ. 71.

Поетичната ѝ форма и богословските ѝ идеи подкрепят истинността и вероятно са допринесли за приписването ѝ на отеца богослов и поет...⁸.

В българската богословска книжнина единствен, който коментира въпроса за авторството на св. Григорий Богослов, е протоиерей Благой Чифлянов. И според него „що се отнася до анафората, приписвана на св. Григорий Назиански, тя не е автентична“⁹.

Условно като вътрешно свидетелство в полза на авторството на св. Григорий Богослов може да служи споменаването на „нашия свети отец Григорий“ непосредствено след името на св. апостол и евангелист Марк в края на ходатайствената молитва. Споменаването на името на св. Григорий Богослов на това място в литургията не може да бъде прието за сериозно доказателство, тъй като и в други литургични чинове — на проскомидията, в ходатайствената молитва или в отпуста — са споменавани имена на св. отци, считани за техни автори, каквито всъщност не са. Такъв е случай със споменаването на името на св. Йоан Златоуст, на св. Григорий Двоеслов, на св. апостол и евангелист Марк и др.

Езикът и изразните средства, използвани в литургията на св. Григорий Богослов, не подкрепят авторството му. Изключение прави поетичната част, при която вероятно за образец са използвани негови поетични произведения. Въпреки поредицата догматически формулировки, застъпени в текста, и в нея липсва терминологията, характерна за кападокийските отци, в т.ч. и за св. Григорий Богослов. Освен липсата на вътрешни доказателства в полза на авторството му няма и нито едно външно свидетелство, макар че самият св. Григорий Богослов е оставил такова за литургията на св. Василий Велики¹⁰.

Триадологията на св. Григорий Богослов, развита в съчиненията му, също не подкрепя схващането, че е съставител на литургията, носеща неговото име. Неин израз намираме в „Словото за кръщението“: „Още не съм помислил за Единицата и ето че се потапям в блясъка на Троицата. Не съм започнал да мисля за Троицата, а Единицата ме завладява отново. Когато Един от Тримата ми се явява, възприемам Го като цяло, толкова е изпълнено окото ми, толкова останалото ми убягва; защото в ума ми, тъй ограничен да възприеме Единия, не оставя място за останалото. Когато събера и Тримата в една мисъл, виждам един пламък, без да мога да разделя или разгранича съединената светлина...“¹¹. В това отношение той „повтаря св. Василий Велики, като му придава цялостност и завършеност“¹². Терминологията, използвана от св. Григорий Богослов относно Светата Троица, също повтаря тази, възприета от св. Василий Велики. По отношение единонача-

⁸ Φουντουλης, Ι. Λειτουργική. Θεσσαλονίκη, 1986, σ. 72–73. Срв. Φουντουλης, Ι. Λειτουργικά Θεματα, Н' 36–40. Θεσσαλονίκη, 1987, σ. 52.

⁹ Чифлянов, Благой. Литургия. С., 1996, с. 202.

¹⁰ Надгробно слово за св. Василий, архиепископ Кесарийски: „Благоукрасил олтара с молитвен чин...“

¹¹ Migne, J. P. Patrologia Graeca. 36, 417 BC. Paris, 1858.

¹² Чиликов, Стоян. Въведение в Богословието на Отците. Пловдив, 2007, с. 123.

лието в нея той отбелязва, че „ние почитаме единоначалието, но не онова единоначалие, което определя едно лице, а това, което се състои в равноценност на природата, единокорост на волята, еднаквост на движението и възвръщане в единство на произлязлото от него, така че макар и да има различие по число, но няма разделение по същност“¹³. Като цяло триадологията на св. Григорий Богослов не съвпада, а в някои отношения и противоречи на разбирането за Светата Троица, разкрито в молитвите на литургията, носеща неговото име. Различията засягат в особена степен описанието на отношенията и зависимостта между трите Лица на Светата Троица. Не съвпада и използваната терминология.

В различните ръкописи една или две от „вторите“ или „алтернативните“ молитви на литургията на св. Григорий Богослов носят името на Севирий Антиохийски. Умерен монофизит по убеждение, неговите разбирания са много близки до тези, изложени в Енотикона на император Зенон. Най-плодовит е от всички монофизитски писатели. Връзката му с Александрия и Александрийската църква е здрава, тъй като приема монашество в един от манастирите до град Маюм (Газа), недалеч от границата с Египет. След осъждането и отлъчването му той два пъти търси спасение в Александрийската църква. В две от писмата си застъпва идеята, че освещаването на даровете и превръщането им в тяло и кръв на Господ Иисус Христос става по време на установителните слова¹⁴. В същите писма той посочва като освещаваща даровете Божествена Ипостас именно Божия Син¹⁵. Въпреки това е малко вероятно литургичен чин, съставен от монофит като Севирий Антиохийски, да бъде възприет в употреба от православните общности в Северна Африка.

При повечето от достигналите до нас ранни литургични чинове е трудно да говорим за авторство, тъй като през дългия път на историческото си развитие те многократно са преработвани, допълвани, съкращавани и т.н. Условно за автор на някои от тях може да бъде приет съставителят на евхаристийната молитва, която по-късно търпи нови редакции. В това отношение гръко-александрийската литургия на св. Григорий Богослов не представлява изключение.

¹³ Migne, J. P. Цит. съч.

¹⁴ Вж. Varghese, B. *West Syrian Liturgical Theology*. Aldershot, 2004.

¹⁵ Пак там.